ВПЛИВ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ НА ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

ЛІПАК Галина Мирославівна - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 347.61/.64(477)"18"

Публикация посвящена исследованию правового регулирования основных институтов семейного права в Литовских уставах. Автором предпринята попытка определить их влияние на систематизацию соответствующих норм в законодательстве Российской империи.

На основе детальной обработки исторических источников права, автор пришла к выводу, что часть брачно-семейных норм Литовского статута 1588 года совпадала с текстом соответствующих норм законодательных актов Российской империи, а некоторые из них были частично деформированы.

Ключові слова: шлюбно-сімейні відносини, Литовські статути, систематизація, законодавство Російської імперії.

Постановка проблеми

Історія систематизації шлюбно-сімейного законодавства Російської імперії в наукових дослідження пов'язується із застосуванням норм Литовських статутів. Автор статті спробувала дослідити ступінь впливу правової пам'ятки Литовсько-Руської держави на формування шлюбно-сімейних норм у законодавчих актах Російської імперії.

Актуальність теми

Сучасним науковим працям у галузі історії держави і права притаманна тенденція розширення досліджень українського права в часи панування Російської імперії. Така ситуація є невипадковою, оскільки період XIX ст. привертає увагу створенням якісно нового законодавства, яке регулювало різні сфери суспільних правовідносин. Вивчення правової спадщини в історії становлення та розвитку шлюбно-сімейного законодавства орієнтує на виявлення прогалин та визначення сутності проблем для їх вирішення у сучасному сімейному праві.

Аналіз досліджень і публікацій

Окремі аспекти історії розвитку українського сімейного права спостерігаємо у працях таких дослідників, як К.О. Неволіна, С.С. Дністрянського, К.П. Победоносцева, А.П. Ткача, В.С. Кульчицького, Б.Й. Тищика та інших. Науковий внесок в історію дослідження шлюбно-сімейних норм у законодавстві Російської імперії та Литовському статуті здійснили В.С. Макарчук, І.І. Дейнега, О.Й Вовк. Важливими джерелами у дослідженні систематизації законодавства Російської імперії є праці О.В. Клименко «Систематизація права Лівобережної України у другій чверті XIX ст.», О.М. Коросташова «Особливості правового регулювання цивільних відносин у Полтавській і Чернігівській губерніях (перша половина XIX століття)», І.Я. Терлюка «Джерела та кодифікація права в російській Україні XIX ст.». Однак порядок систематизації шлюбно-сімейних норм окремо не досліджувався.

Мета статті

Автор ставить перед собою мету дослідити особливості правового регулювання інститутів сімейного права у Литовських

статутах та визначити їхній вплив на систематизацію відповідних норм законодавства Російської імперії XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження

Українське право бере свій початок у Київській Русі, яке відображалося у нормах «Руської Правди». Через певний період, у результаті зміни політико-правового становища, воно розвивається та вливається у литовський збірник феодального права. Литовське законодавство гармонійно сприймалося українським суспільством, оскільки, за твердженнями деяких науковців, джерелом Литовського Статуту була «Руська Правда». Тому можна сказати, що українське право наповнило змістом литовське законодавство.

У XIV ст. українські землі були окуповані сусідніми державами. З другої половини XIV ст. розпочався наступ Литовської держави на українську територію, і вже на початку XV ст. більша частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського (Волинь, Чернігово-Сіверщина, Поділля, Київщина). Таким чином сформувалася Литовсько-Руська держава, яка була однією з найвпливовіших держав Середньовічної Європи. Ця держава була багатонаціональною, де українські князівства одержали сприятливі умови для свого соціально-економічного і культурного розвитку [1, с. 80].

Чимало норм, які стосувалися сімейних відносин продовжили свій розвиток у Литовських статутах, що були укладені в XVI ст. в трьох редакціях (1529, 1566 та 1588 рр.) [2, с. 22]. Статут 1529 р. був першим у Європі систематизованим зводом законів різних галузей права. Норми шлюбно-сімейного права були виведені в окремий розділ. У 1566 році прийнято другий статут (Волинський). Дія цього статуту поширювалася на Волинь, Поділля і колишнє Київське князівство. Спеціальні його розділи регулювали правове становище шляхти, шлюбно-сімейні відносини, опіку, продаж, спадкування, земельні спори тощо. Третій Литовський Статут (Новий), був прийнятий у 1588 р. Редакція Литовського статуту 1588 року характеризувалася високою законодавчою технікою, порівняно з тогочасними європейськими кодексами Середньовіччя і Нової доби до кінця XVIII ст. М. Чубатий у своїх працях дає високу оцінку Литовському статуту 1588 р. За словами професора, укладення третьої редакції Литовського статуту свідчить про високу правничу ерудицію авторів [3, с. 14].

Як і в «Руській правді», Литовський статут 1529 р. традиційно закріплював домінування прав чоловіка. Цей нормативний документ детально регламентував оформлення шлюбних договорів і наслідки їх невиконання. Основною частиною шлюбного договору були питання майнових відносин, де визначався посаг нареченої та віно (придане [4, с. 239]).

Для законного розірвання шлюбу досить було чоловікові заявити перед світським або духовним судом чи посадовою особою місцевої адміністрації про те, що він розриває свій шлюб і вільний вступити у новий шлюб. Однією з вагомих причин для отримання дозволу на розірвання шлюбу було перелюбство дружини. Дозвіл на розірвання шлюбу повинен був надаватися тільки за наявності вагомих причин: а) нездатність чоловіка до подружнього життя; б) наявність певного ступеня кровної спорідненості; в) учиненням тяжкого злочину одним із подружжя; г) перелюбство дружини; д) тяжка хвороба тощо. Шлюб припинявся також у випадках оголошення особи вигнанцем, відходу одного з подружжя у монастир [5, с. 104].

Норми Литовського статуту чітко регулювали відносини між батьками та дітьми. Діти в сім'ї (навіть дорослі) зобов'язані були коритися батькам. За життя батьків майнові права дітей у сім'ї були обмеженими. Визнавалися тільки їхні права на майно, набуте ними особистою службою на стороні або отримане в дарунок чи у спадщину. Частку дітей у загальному майні сім'ї не було чітко визначено, хоч і не заперечувалося їхнє право на це майно. Батьки могли зі своєї доброї волі виділити дітям певне майно, але примусового виділу діти не мали права домагатися.

Литовський статут 1529 р. регулював і немайнові відносини між батьками та дітьми. Якщо в давньоруському праві при

одруженні дітей застосовувався примус, то тут існувала заборона насильно віддавати заміж панянок, княгинь, дівчат і вдів (ст.15, Розділ IV). Статут зобов'язував враховувати волю тих, хто брав шлюб [6, с. 232].

За словами О. Левицького у XVI–XVII ст. бажання та вільна згода на укладання шлюбу самих наречених були суттєвими умовами для визнання шлюбу законним, але при цьому неодмінною умовою дійсності шлюбу було благословення батьків [7, с. 3].

Литовські статути були кодифікованими актами загальнодержавного значення, які юридично закріпили монопольне право церкви освячувати шлюб та регулювати шлюбно-сімейні відносини.

Те, що Литовські статути здійснили чималий вплив на формування шлюбно-сімейного законодавства в Україні, не викликає жодного сумніву. Окрім того, що вони були чинними на українських землях, мова їх написання була староукраїнською, яка була державною мовою у Великому князівстві Литовському. Як зазначає З.В. Ромовська, Литовські статути буквально вписані словами, словосполученнями, які і тепер використовуються в Україні або принаймні в окремих її регіонах, чи були дещо модернізовані під впливом часу [8, с. 16].

Досліджуючи норми Литовського статуту, важко не погодитися з дослідником історії українського права І.Я. Терлюком, який відзначив, що в період Великого князівства Литовського шлюбне законодавство досягло значного розвитку [5, с. 104].

Процес входження українських земель під владу Російської імперії супроводжувався зміною законодавчого регулювання, зокрема у сфері шлюбно-сімейних правовідносин. Але і в цей період дія Литовських статутів була актуальною для правового регулювання шлюбно-сімейних відносин.

Литовський статут діяв у Київській, Подільській та Волинській губерніях аж до 1842 р. У 1840 р. Литовський Статут та окремі закони були скасовані в західних регіонах Росії, а замість них запроваджено «Звід законів Російської Імперії». У 1842 році теж саме було зроблено і для Чернігівської та Полтавської губерній.

Вбачаючи необхідність використання норм Литовського Статуту, під час кодифікаційної роботи, урядові кола Російської імперії вирішили здійснити переклад Литовського статуту. Таким чином, у Петербурзі в 1810 році було видано покажчик до Литовського статуту під назвою «Ручной словарь, или краткое содержание польских и литовских законов, служащих руководством в судебных тяжбах всякого рода, собранных для употребления в присутственных местах и для пользы частных обывателей коронных и литовских провинний».

У 1811 р. кодифікаційною комісією, яка займалася систематизацією імперського законодавства було підготовлено та видано переклад Литовського статуту. Його основою став текст Литовського статуту польського видання 1786 року, а для контролю члени кодифікаційної комісії користувалися текстом третьої редакції 1588 р. [3, с.15]. Він надрукований у такий спосіб: ліворуч подавався польський текст, праворуч – російський. До кожного параграфу були пояснення і доповнення з польських і литовських конституцій і статутів. У кінці Статуту був покажчик, у якому в алфавітному порядку давалися пояснення юридичних термінів із вказівкою розділу, артикулу і параграфів, де вони зустрічаються в тексті 1811 року. Переклад Литовського статуту складався з двох книг та чотирнадцяти розділів. Шлюбно-сімейні норми були вміщені у п'ятому розділі, що мав назву «Про придане і віно». Цей текст Статуту і був діючим джерелом права до розповсюдження на Україну законів Російської імперії.

При аналізі шлюбно-сімейних норм Литовського статуту та їх співвідношення з нормами російського законодавства («Звід законів Російської імперії» в частині «Зводу законів цивільних» 1842 р., «Проект особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній», «Звід місцевих законів Західних губерній») вбачається часткова трансформація цих норм.

Зокрема, аналіз «Проекту особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній» показує, що основним його джерелом стали Литовський Статут та «Звід місцевих законів західних губерній».

Збереження цих норм на Лівобережній

Україні пояснюється тим, що Полтавська та Чернігівська губернії були територією колишньої Гетьманщини, центром української державності. Особливі постанови для Полтавської і Чернігівської губерній були частиною загальноросійського законодавства і тією чи іншою мірою сприймались у контексті загальноімперських правових норм.

Вплив Литовського статуту в нормах «Зводу законів цивільних» 1842 р. та «Проекті особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній» спостерігається у порядку укладення шлюбу. Зокрема, передбачалося, якщо батько або мати, маючи у своєму опікунському управлінні маєток, що належав повнолітній дочці, перешкоджали її одруженню, то їй надавалося право звернутися до суду та на підставі його рішення взяти шлюб. У «Проекті особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній» ця норма була доповнена правилом про позбавлення дочки посагу у випадку самовільного одруження [9, с. 123-124].

У шлюбно-сімейному законодавстві російської імперії містилася норма Литовського статуту, що передбачала майнові наслідки при розлученні подружжя за рішенням духовного суду та визнання шлюбу недійсним. До таких наслідків відносилися:

1) якщо чоловік був зобов'язаний повернути дружині посаг, якщо він визнавався винним; жінка довічно володіла майном чоловіка, яке служило забезпеченням посагу;

2) якщо суд звинуватив жінку, вона позбавлялася посагу та не могла відшукувати його за рахунок майна свого чоловіка;

3) якщо ніхто з подружжя не визнавався винним, то їх майно поверталося у той правовий статус, у якому воно було до шлюбу;

4) якщо при розірванні шлюбу, укладеного у заборонених ступенях спорідненості або властивості, обидва подружжя усвідомлювали існування таких заборон, але уклали шлюб, вони визнавалися винними, та позбавлялися права розпоряджатись своїм майном, яке переходило або до їх дітей від попереднього шлюбу, або за відсутності дітей до їх найближчих родичів, з тим, щоб позбавленим майна надавалося утримання від тих, хто отримав майно, відповідно до їх стану та прибутку.

На нормах Литовського статуту ґрунтувалися також норми, що стосувалися права батьків відмовитися від дітей. Зокрема, ст.161 «Зводу законів цивільних» та параграф 6 «Проекту особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній» передбачали право батьків відмовитись від дітей у наступних, доведених у суді, випадках:

- якщо діти, не боячись Бога, наважились підняти на батьків руку або штовхнули їх у гніві;
- коли "по злобі", а не для державної потреби свідчили проти них у справах кримінальних;
- якщо відмовлялися у кримінальних справах взяти батьків на поруки;
- коли дочка впала в розпусту;
- якщо діти наважились відняти у батьків майно;
- коли відмовили застарілим батькам у необхідному утриманні;
- якщо, користуючись батьківським майном, не надали їм допомоги за тяжких обставин [9, с. 126].

У «Проекті особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній» зазначалися випадки, коли батьки не могли зректися своїх дітей, які були ґрунтовані на точних висловах Литовського Статуту. Так, батько не міг оспорювати законності народження дітей:у гніві на них або на їх матір, (тобто на свою дружину); якщо тривалий час, утримуючи їх у себе в домі, визнавав своїми дітьми, а їх матір – своєю дружиною. Мати після взяття нового шлюбу не могла оспорювати законності дітей, народжених у попередньому шлюбі.

Ці та деякі інші норми були яскравим зразком правового впливу Литовського статуту на створення шлюбно-сімейного законодавства в Російській імперії.

Висновки

Науковці стверджують, що з часу введення в дію шлюбно-сімейного законодавства Російської імперії на українських землях, західноруське (литовсько-руське та українське право) зробилось правом минулим, знищеним, його вивчення мало виключно науковий інтерес. Схиляємося до думки, що все

АНОТАЦІЯ

Публікацію присвячено дослідженню правового регулювання основних інститутів сімейного права у Литовських статутах. Автором здійснено спробу визначити їх вплив на систематизацію відповідних норм у законодавстві Російської імперії.

На основі детального опрацювання історичних джерел права, автор дійшла висновку, що частина шлюбно-сімейних норм Литовського статуту 1588 р. співпадала з текстом відповідних норм законодавчих актів Російської імперії, а деякі з них були частково деформовані.

SUMMARY

This publication is dedicated to the study of the legal regulation of the basic institutions of the family law in Lithuanian Statutes. The author attempts to determine their impact on the systematization of the relevant rules in the legislation of the Russian Empire.

Having thoroughly studied the historical law records, the author concluded that a significant part of marriage and family norms of the 1598 Lithuanian Statute was used by the legislator in systematizing the relevant principles of the legislation of the Russian Empire and some of them were deformed during implementation.

ж таки частина шлюбно-сімейних норм Литовського статуту 1588 р. продовжила своє існування, але зовнішня форма виразу цих норм уже була іншою, оскільки ця частина була модифікована в російському законодавстві.

Література

1. Петренко І.М. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст. : монографія : у 2 ч. Ч.1. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 276 с.
2. Ромовська З.В. Українське сімейне право : [підручник] / З.В. Ромовська. – К. : Правова Єдність, 2009. – 498 с.
3. Вовк О.Й. Литовські статути – джерело міського права України XVI – першої половини XIX ст. / О.Й. Вовк // Часопис Київського університету права. – 2012. – №1. – С.12-16.
4. Словарь української мови / Ред. Б.Д. Грінченко, Т.І. – К. : АНУРСР, 1958. – 495 с.
5. Терлюк І.Я. Історія держави і права України : навчальний посібник / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
6. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2002. – 464 с.
7. Левицкий О. И. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI и XVII ст. // Киевская старина. – 1900. – Т. 68. – № 1. – Отд. 1. – С. 1-15.
8. Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. / З.В Ромовська. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.
9. Клименко О. В.. Систематизація права лівобережної України у другій чверті XIX сторіччя: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – 206 с.